

16. Ханко В. Трипільська Є.Р. / В. Ханко // УРЕ. — К., 1984. — Т.11. — Кн.І. — С. 347.
17. Художники України : енциклопед. довідник / Ін-т проблем сучасного мистецтва АМУ; редкол.: В. Д. Сидоренко (голова) та ін. — К.: Інтертехнологія, 2006. — С. 549.
18. Центральный государственный архив народного хозяйства СССР. — Ф. 8013. — Оп.1. — Д. 528в. — Л. 43, 44.
19. Черный Н. В. Фарфор Вербилок / Н. В. Черный. — М.: Изобраз. искусство, 1970. — С. 145.
20. <http://www.gelos.ru/month/may2007/farfor.html>
21. <http://www.histpol.pl.ua/person/pers-19/pers19-026.htm>; <http://histpol.narod.ru/person/pers-22/pers22-011.htm>
22. http://www.farfor.su/cgi-bin/sf_texts.pl?cmd=scbio&idx=34
23. <http://museum.dp.ua/ru/affiliate/dimmuseum/yavo/166-yavorny/687-article051.html> [електронна версія видання: Буряк В.В., ст. науковий співробітник Дніпропетровського історичного музею. Нотатки до атрибуції експонату ДІМ — бюсту Д.І. Яворницького // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи. — Дніпропетровськ, 1999.].
24. <http://www.prylucky.com/index.php/istoriya/75-2008-10-01-20-02-26.html>

Надійшла до редколегії 04.12.2009 р.

УДК 130:523.42

А. Т. ЩЕДРИН

ЛЮДИНА І ВЕНЕРА: ВІДОБРАЖЕННЯ ВІДНОСИН У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Розглянуто дві основні форми пізнання планети Венера в соціокультурному просторі Стародавнього Світу; перша — міфологічна, міфо-релігійна; друга — протонаукова, натурфілософська, наукова; проаналізовано вплив вивчення кінематики Венери на формування астрології.

Ключові слова: соціокультурний простір, астрологія, Венера, міфологія, релігія, натурфілософія, астрономія, Платон, «загадка планет».

Рассмотрены две основные формы познания планеты Венера в социокультурном пространстве Древнего Мира; первая — мифологическая, мифо-религиозная; вторая — протонаучная, натурфилософская, научная; проанализировано влияние изучения кинематики Венеры на формирование астрологии.

Ключевые слова: соціокультурное пространство, астрологія, Венера, міфологія, релігія, натурфілософія, астрономія, Платон, «загадка планет».

Two basic forms of knowledge of a planet Venus in sociocultural space of the Ancient World are considered; first — mythological, mytho-religious; second — before-scientific, naturphilosophical, scientific; the analysis of influence of study movements of Venus on formation of an astrology is given.

Key words: *sociocultural space, astrology, Venus, mythology, religion, naturphilosophy, astronomy, Plato, «a riddle of planets».*

Упродовж усієї історії «людини розумної» важливою складовою культури були астрономічні уявлення. Астрономічні явища, які безпосередньо визначали життєдіяльність людини, — рух зоряного небозводу, Сонця, Місяця, зміна місячних фаз, сезонів, пов'язана зі зміною полуденної висоти Сонця — набували віддзеркалення в міфології, релігії, філософії, протонаукових, а згодом і наукових концепціях, які формулювала астрономія. Визнанням загальної проблеми «астрономія — культура» є проголошення Генеральною Асамблеєю ООН 2009 р. Роком Астрономії. Пильний інтерес привертала й інші астрономічні явища, які безпосередньо не впливали на життя людини, календарну ритміку існування людських спільнот, але мали небуденні ознаки, — серед них була й Венера, що за яскравістю посідала третє місце (після Сонця та Місяця). Інтерес до Венери сягає глибокої давнини і є універсальним для всіх людських культур. Тому Венера й була об'єктом і предметом різних пізнавальних технологій, відбивалася в самих різних формах знання.

У соціокультурному просторі Стародавнього Світу пізнання Венери розвивалося у двох основних формах: міфологічній, міфорелігійній, антропоморфній — з одного боку; раціоналізованій — протонауковій, натурфілософській, науковій — з іншого. Їх дослідження є метою статті.

Джерелами для дослідження проблеми специфіки відображення Венери в соціокультурному просторі Стародавнього Світу є праці античних авторів, зокрема — Арата «Явища» [1], Діогена Лаєртського [4], Платона [13; 14], — «Бенкет», «Тімей», «Держава», — Плінія Старшого «Природознавство» [14], Клавдія Птолемея [15] та ін. Початковий етап історії наукового вивчення Венери формували професійні астрономи — Е.К. Крапп [6]; Королівський астроном Патрік Мур [9]; окремі соціокультурні аспекти цієї проблеми висвітлювали історики науки взагалі й астрономії зокрема; тут необхідно пригадати праці Б. Л. Ван-дер-Вардена [2], І.М. Веселовського [3], А. Паннекука [11] та ін. Методологічні підстави дослідження зазначеної проблеми, змістовні аспекти проблеми відображення «людина і Венера» в соціокультурному просторі Стародавнього Світу відбиті в працях культурологів й істориків: І. М. Дияконова [5]; Лоуренса Даррела [6]; Рене Менара [8]; М. Ф. Мур'янова [10]; А. Т. Щедрина [16; 17; 18] та ін.

Найяскравіше світило після Сонця і Місяця, Венера ніколи не спостерігається на небі протягом усієї ночі. Вона або як Вечірня зірка заходить через кілька годин після Сонця, або як Ранкова зірка з'являється незадовго перед сходом денного світила. Тому в Стародавньому Єгипті вечірня зірка була відома за назвою Оуайті, а ранкова —Тіомутирі. Стародавні греки архаїчного періоду вважали, що «вечірня зірка» і «ранкова зірка» — два різні світила; перша називалася Веспер, а друга — Фосфор. Але водночас у Стародавньому Китаї її називали одним ім'ям Тай-пі, або Білолиця Красуня, і розглядали як одне світило [9, с.15].

Венера в міфо-релігійних уявленнях Стародавнього Світу. Систематичні спостереження за небом, рухом небесних світил у Стародавньому Світі помітно активізували культуротворчість. У соціокультурному просторі великих цивілізацій Стародавнього Світу, а потім і «осьового часу» розгортається широкий спектр образних, чуттєво-наочних, інтуїтивних, художніх, повсякденно-практичних форм відображення небесних явищ [3]. Серед них були різноманітні астральні міфи (про сузір'я, окремі зірки, планети), міфо-епічні твори Гесіода, Гомера, орфіків, міфографічні тексти Геродота, Платона, Арата Солійського, що зберегли для нащадків міфологічні уявлення, «розчинені» в стихії Живого Слова, в якій і набуває «насаги» стародавній міф¹.

В астральних міфах і міфо-релігійних уявленнях планета Венера символічно уособлювалася з живою богинею, наділеною людськими рисами; у шумерській міфології — це богиня Інанна, у семітській — Астар, Астартя; вавилоняни називали Венеру Іштар — уособленням жінки і матері богів [7, с. 371-390]. Вважалося, що Іштар дарує людям достаток. У грецькій міфології планета Венера асоціювалася з Афродітою, у Древньому Римі вона набувала звичного для нас ім'я Венери, у слов'янській — Зоряниці (Вечорки) [10]. Греки і римляни дали планеті Венера не лише ім'я богині краси, але також пізніше умовний астрономічний знак ♀ для її символічного позначення.

Уособлена Афродіта / Венера, образ якої сягає епохи палеоліту, перетворюється на важливий елемент міфологічної картини світу (МКС), що набувала раціоналістичного переосмислення в контексті античної натурфілософії. У цій МКС увесь світ був єдиним живим організмом. У вченні Емпедокла Любов розглядалася як

¹ Міфо-релігійні образи Венери наявні у творчості інших античних авторів: Еврипіда; Лукреція, в поемі «Про природу речей» є звертання до Венери (I, 1-40); про двох Афродіт говорить Геродот (I, 105); про її вшанування говорили Ксенофонт; Павсаній; Лукіан; Пліній Старший та багато інших. Богиня Венера / Афродіта мала біографію, батьків, коханих, ворогів, якими були інші боги, — уособлення планет Сонячної системи.

космологічний принцип, що поєднує засади світобудови, розділені Ворожнечею. Любов розлита в усьому світі рослин, тварин і людей; з Еротом пов'язане землеробство, тому що завдяки любові земля народжує рослини і плоди. Образ Афродіти / Венери дозволяв об'єднати світобудову, природу, людину, олюднити людинонесумірний світ.

У МКС, насиченій глибоким символічним змістом, образ Афродіти / Венери набуває багатозначності; він подвоюється, набуває рис Афродіти Уранії (Небесної) — музи астрономії й Афродіти Пандемос — музи Полігімнії (Багатоспіваючої). Ця трансформація міфологічного образу Венери відбилася у філософській концепції еросу Платона (186-188) — у діалозі «Бенкет» [12, с. 94-97]. У своїх різних іпостасях Афродіта / Венера стає модератором як вищої любові (Афродіта Небесна), так і любові до жінки, здатної народжувати лише дітей (Афродіта «Вульгарна»). Відповідно до цього подвоюється й образ Ерота (Ероса). Одна з чотирьох перших космогонічних потенцій (поряд з Хаосом, Геєю і Тартаром), перетворюється на сина Афродіти; а у зв'язку з тим, що було дві Афродіти, то й Ерот подвоюється. Відповідно до цього й Афродіта набуває третьої іпостасі — «Охороняючої» від згубних бажань [8, с. 363-364]. Так, принцип міри, що притаманний як домінанта античної культури і визначає її соціокод, формував і образ богині.

У протоєвропейському соціокультурному просторі, де домінувала грецька міфологія, сюжети ранніх міфів, у яких фігурує Венера, у деяких випадках переосмислюються пізньою традицією, до котрої долучають інші етнокультурні елементи. При цьому інваріантом міфотворчого процесу є велична картина народження, борінь, загибелі богів, що уособлюють основи світобудови, у якій творці неоміфів, «нової міфології» епохи постмодерну намагаються побачити перекручене відображення космічних і «теогонічних» катастроф далекого минулого, пережитих внутрішніми планетами Сонячної системи [17, с. 315-317].

Венера в протонаукових формах Стародавнього світу. Накопичення знань про Небо супроводжувалося їх осмисленням не лише в контексті міфологічних пізнавальних технологій; воно сприяло становленню астрономії, що відбувалося поки що в протонаукових формах. У великих містах Стародавньої Вавилонії століттями велися постійні ретельні астрономічні спостереження — як для того, щоб робити календарні числення, так і для того, щоб побачити небесні знамення і розшифрувати пророкування. Найдавніші із записів про спостереження Венери, що дійшли до нас, очевидно, були зроблені у Вавилоні. Це знамениті «Венеріанські дощечки», що зберігаються нині в Британському музеї [11, с. 28-37].

Як свідчать археологічні джерела, вавилоняни розрізняли планети, що, на противагу нерухомим зіркам (порівнюваним з ві-

вцями, які спокійно пасуться), поводяться зовсім інакше, називали «біббу» (козлами)¹. «Справжні» зірки видаються нерухомими на небесній сфері і беруть участь лише в її добовому обертанні; тому халдейські астрономи тисячі років тому бачили ті ж обриси сузір'їв, що й ми. Планети Марс, Юпітер і Сатурн, навпаки, блукають серед зірок у межах певного «поясу» на небозводі, відомого під назвою Зодіаку. Венера (як і Меркурій) також переміщуються в цьому поясі, але водночас супроводжують Сонце при його русі серед зірок (що пізніше надавало підстави вважати їх розташованими ближче до нас, аніж Сонце). Однак ці «письмово фіксовані знання вавилонян, — відзначає відомий фахівець у галузі історії Древнього Сходу І. М. Дияконов, — були доннауковими в тому сенсі, що їх основою були тільки відношення і зовнішня класифікація, питання ж «чому», з якого, власне, тільки і починається наука, не ставилося» [5, с. 111].

Високий для Древнього світу рівень астрономічних знань Месопотамії відображений не лише в міфології, релігії, але й у проміжних між ними формах. Складовою не тільки астрономічних знань Древнього Вавилону, але й міфо-релігійних уявлень про Небо, була астрологія; у I тис. до н.е. на основі записів астрономічних спостережень завершується її формування як цілісного явища культури [16].

Астрономічні спостереження — схід Сиріуса в Єгипті, період видимості Плеяд в Арата («Явища», 265) та ін. — у деяких випадках були необхідні для складання та корегування календаря. Однак «спостереження Венери не сприяють вирішенню календарних проблем», — відзначав відомий історик астрономії Б. Ван-дер-Варден. У багатовіковому інтересі до кінематики Венери «винний, безумовно, не один тільки науковий інтерес, але й астрологічна інтерпретація». Астрологічні уявлення вавилонян були складовою міфо-релігійного комплексу, що мав значну «далекодію» в соціокультурному просторі наступних епох. «Появи Венери були важливими для вавилонян, тому що планета Венера вважалася видимим проявом великої богині Іштар. Так само як великі боги Син (Місяць) і Шамаш (Сонце) вважалися ... відповідальними за правильне чергування місяців, днів і років..., також вважалося, що богиня Іштар повідомляє нам своїми появами і зникненнями життєво важливі знання» [2, с. 65, 66]. Венера, за твердженнями астрологів, панує над дружною і любов'ю. Завдання астрологів зводилося до того, щоб визначити роль кожної з планет (разом із Сонцем та Місяцем) у формуванні життєвого шляху особистості; це знання ставало (і є таким понині) знанням особистісним. Астро-

¹ Вважається, що п'ять планет — Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн — були відомі з часу Архаїки.

логічні уявлення успішно поширюються в соціокультурному просторі Античності, де також активніше формуються і різні за своїм змістом культу Афродіти / Венери.

Венера в релігіях Стародавнього Світу. Із завершенням бронзового віку та початком «залізної епохи» близькосхідно-середземноморський соціокультурний простір охопили складні за змістом і спрямованістю релігійні течії, частиною яких були астрально-астрологічні уявлення. Пожвавлення релігійної креативності в цьому регіоні Стародавнього Світу супроводжувалися загальною активізацією крос-культурних звязків. «Сирійський культ Астарти, — відзначає мистецтвознавець і культуролог Рене Менар, — започаткував відомий культ Венери-Афродіти, що поширився по всій Греції» [8, с. 362]. Його попередником був культ Іштар.

У культурах Афродіти / Венери в соціокультурному просторі Античності для одних народів Ранкова зірка була богинею достатку, для інших — богинею краси¹. Міфологічні образи Венери знаходять вираження в матеріальній культурі не лише Дворіччя, але й Античності. Як колись у Ниневії, а потім і в інших державах Месопотамії, храми на її честь були споруджені в багатьох областях Греції (Коринф, Беотія, Месенія, Ахайя, Спарта), на островах Крит, Кіпр, Сицилія, у Малій Азії (Ефесі, Абідосі), Сирії (Бібл) та ін. В Афінах зведено храм Афродіти Уранії; Афродіта Пандемос також мала свій храм на Акрополі. Ім'я Афродіти набувало загальнодержавного, політичного смислу, що поєднував афінський демос. Популярність культу на островах Середземномор'я, в його гаванях надає підставу вважати, що спочатку Венера була морською богинею; спокійне море, небо, відбите у воді, були вираженням її божественної природи [6]. У соціокультурному просторі пізньої Античності культ Венери набуває подальшого розвитку. Відбувається певне «фокусування» функцій цього культу: його онтологічно-етичні складові «стискаються» на користь суто політичних. Наочним цей процес стає в Стародавньому Римі, де образ Венери набуває подальшої трансформації відповідно до потреб держави, яка впевнено рухалася до панування в усьому регіоні Середземномор'я: Венеру — Матір усього людства і Венеру-Переможницю — Венеру, яка несе зброю Марса.

¹ Через участь у культурах Венери люди долучалися до глибинних основ буття, відчували свою причетність до основ світобудови, хоча в деяких випадках ці культу (і супутне їм ушанування Адоніса) ставали оргіастичними. Останній підсилювався в епоху еллінізму; цьому сприяли синкретичні культу Венери, у яких переплітаються східні і греко-римські уявлення про Венеру. Традиційно богині був присвячений місяць квітень, що ввійшло в європейську традицію; англійська назва п'ятниці Friday походить від англосаксонського Friged g (Friga — Венера і d g — день).

Нащадками Венери (Афродіти) вважав себе патриціанський рід Юліїв, до якого належав Гай Юлій Цезар; він особливо наполегливо пропагував божественне походження свого роду з початку своєї політичної діяльності. Це надавало підставу сучасникам (Цицерону й іншим) не без уїдливістю називати Цезаря «нащадком Венери»¹. Новий культ Венери Прародительки, як свідчив Пліній (II, 93,94), заснував Цезар [14, с.149]. Підставою його стала обітниця, яку Цезар дав у ніч перед боєм при Фарсалі (48 р. до н.е.); після рішучої перемоги над Помпеєм у Римі він побудував храм Венері Прародительці й заснував колегію для проведення щорічних ігор на її честь, що спочатку складалася лише з членів роду Юліїв.

Античні скульптурні зображення Афродіти / Венери за межами храмів також були численними². Ваяння скульптур мало свою логіку розвитку. До IV ст. до н.е. Афродіта / Венера стояла в одянні, надалі — напівоголеною або зовсім оголеною. Найвідоміші скульптури Афродіти / Венери створили Агоракрит, Пракситель та ін. Міфологічний образ Венери надихав також скульпторів, художників, поетів наступних епох.

Астрономія Стародавнього Світу про Венеру і планети. Астрономія набуває статусу науки тільки в епоху Античності. Астрономічні знання, здобуті в Месопотамії, по-новому осмислюються в контексті грецької натурфілософії; ранні грецькі філософи — іонійці й атомісти — почали стверджувати: небеса складаються з різних матеріальних субстанцій, рухи яких механічно зумовлені, що сприяло формуванню методологічних основ для подальшого розвитку космології. Виник зовсім новий, філософсько-теоретичний, вимір у спостереженнях неба [18]. Астрономія почала порушувати питання, важливі і для подальшого вивчення як Венери, так й інших планет Сонячної системи, зоряного світу, Всесвіту, розумінню місця людини в Універсумі, для розвитку всієї культури.

¹ За римською версією міфу, троянський герой Еней, син смертного Анхіса і богині Афродіти, після взяття Трої греками, знайшов притулок з родиною і супутниками в Лації, де став царем. Таким чином Афродіта-Венера (через сина Енея) вважалася родоначальницею римського народу і роду Юліїв.

² До статуй, що зображують Венеру Переможницю з ледь прикритими частинами тіла, і належить скульптура Венери Мілоської, знайдена в лютому 1820 р. Ця статуя з пароського мармуру складається з двох блоків, сполучна лінія яких уміло прихована в складках одягу. У цьому разі Венера не мала тієї грації, що притаманна Венері, котра народжується; тут вона набуває рис героїні. Її сувора краса не має нічого спільного з тією милою кокетливістю, що в новоєвропейській культурі вважається надбанням жінки; форми її тіла сповнені моці й енергії, а риси обличчя набувають форми грубої гордовитості.

Починаючи з Фалеса (відомого своїм передбаченням затемнення) і Піфагора (котрий, мабуть, першим дійшов висновку, що Земля являє собою кулю, а не плоский круглий диск, як вважали Гомер і Гесіод), кожен великий філософ розробляв власні уявлення про устрій Космосу, зв'язки небесних явищ. В епоху Античності виникла думка, що Ранкова і Вечірня зірки є тотожними. Утім, про те, що вона не була загальною, свідчить такий факт: греки вважали це відкриття порівняно новим. Як свідчить Діоген Лаертський, його приписували в одному випадку — Піфагору (VIII, 14), в іншому — Парменіду (IX, 23) [4, с. 310–311, 339].

Астрономію як сферу знання, винятково важливу для набуття філософської мудрості, рекомендував вивчати Платон («Держава», 7, 530 b, c); він надавав їй більшого значення серед інших наук [13, с. 313–314]. Якщо ранні філософи вважали, що небо містить лише матеріальні об'єкти в просторі, то для Платона небеса уособлювали вічні Форми і керуючі Космосом божества. Цей погляд Платона ґрунтувався на попередніх багатовікових спостереженнях, які беззаперечно фіксували в небесах незмінну регулярність і непогрішність, а на землі — безперестанні зміни; вони стосувалися рослин і тварин, морської стихії та нескінченної мінливості погоди, смертей і народжень людей, виникнення та зникнення народів і цивілізацій. Небеса, здавалося, мали зовсім інший часовий порядок, трансцендентний щодо людського часу, який наближається до самої вічності.

За часів Платона було встановлено, що структура Космосу задається двома концентричними сферами: зоряною — зовнішньою і більшою, яка щодня обертається (в західному напрямкові) навколо набагато меншої земної сфери; Земля є центром Усесвіту. Сонце, Місяць, планети обертаються приблизно одночасно із зовнішньою зоряною сферою десь між Землею і зірками. Однак цю незмінну регулярність порушують рухи планет, про які добре знали Платон, як і інші давньогрецькі філософи, — це знання ввійшло, наприклад, у підручник платонівської філософії Альбіна¹.

Якщо Сонце протягом року, а Місяць протягом місяця на тлі зоряної сфери поступово пересувалися на схід — у напрямку, протилежному щоденному рухові на захід усього неба в цілому, то в інших п'яти планет наочно порушувалася послідовність циклів. Планети «відмовлялися» плавно рухатися серед зірок із заходу на схід: вони могли немовби зупинитися на кілька днів, потім рухатися у зворотному напрямку, що ставав петлеподібним; потім знову вони починали рухатися в попередньому напрямкові — на

¹ Саме слово «планета» відносили не лише до п'яти видимих планет у сучасному сенсі слова — Меркурія, Венери, Марса, Юпітера і Сатурна, але також до Сонця і Місяця.

схід ; змінювалася при цьому і їх яскравість. Говорячи про божественну природу планет, Платон у діалозі «Тімей» (40с–40d) песимістично ставився до можливості пізнання законів їхнього руху [12, с. 442-443].

Планети не підпорядковувалися досконалій симетрії і круговій одноманітності небесних рухів. Парадокс, пов'язаний з їх рухом, Платон відчував особливо гостро насамперед тому, що він отожднював божественність з порядком, а розум і душу — із досконалою математичною регулярністю. Тому ця проблема — знайти математичне пояснення блукаючим рухам планет, — мала для Платона значення, що далеко виходило за межі філософії. Для її вирішення він висунув перспективну гіпотезу, відповідно до якої планети саме і рухаються по єдино впорядкованих орбітах з досконалою регулярністю, хоча це суперечить емпіричній очевидності.

У контексті давньогрецької астрономії набувають розвитку також уявлення про планети, зокрема про Землю, матеріальні тіла. У геліоцентричній системі Арістарха Самоського (2 половина IV — середина III ст. до н.е.). Але ці ідеї суперечили не лише платонівським міфо-релігійним уявленням, але й повсякденному геоцентризму масової свідомості епохи; вони не вписувалися в сенсорне поле культури, що було геоцентричним за своїм змістом. Тому згодом древні греки повернулися до геоцентризму, теоретично обґрунтованого Аристотелем, а астрономічно — Гіппархом (між 160 і 120 р. до н.е.) і Клавдієм Птолемеєм (м. нар. невід. — помер близько 180 р. н.е.). Відповідно до цієї системи, Земля перебувала в центрі Всесвіту, а інші небесні тіла оберталися навколо неї по «досконалих» кругових орбітах. Ближче всіх інших тіл до Землі був Місяць, за яким обертався Меркурій, потім — Венера і Сонце, далі розташовані три інші відомі планети¹.

Уже в пізню Античність були усвідомлені значні труднощі, з якими стикалася геоцентрична система світобудови. Щоб позбутися їх і вирішити «загадку Платона», Птолемеєм увів у свою систему нові припущення про складний рух планет по маленькому колу, або «епіциклу», центр якого у свою чергу обертається навколо Землі по великому колу — «деференту». Рух по колу вважався найдосконалішим, притаманним «надмісячному» світові². Рух Венери (як і Меркурія) створював додаткові проблеми, тому що обидві планети ніколи не з'являлися в протилежній Сонцю сто-

¹ Геоцентрична система світу на тривалий час закріпилася в західноєвропейській культурі, де набула художньо досконалого образного вираження в «Божественній комедії» Данте.

² Можливість того, що планети можуть рухатися по еліптичних орбітах, не припускалася не тільки в епоху Античності, але й, незважаючи на опір, ствердилася лише в епоху Відродження.

роні неба; поясненню цього факту Птоломей присвятив цілу главу «Альмагесту»[15]. Він був змушений припустити, що центри їх епіциклів постійно перебувають на одній прямій лінії із Сонцем і Землею. Це пояснювало специфіку руху Венери та Меркурія, але вся система виявилася занадто штучною і громіздкою. Більше того, зміну «фаз» Венери не можна було побачити без оптичних приладів. Тому теорію Птолемея не можна спростувати або довести на підставі спостережень неозброєним оком; кінематику Венери остаточно з'ясували в епоху телескопічної астрономії.

Астрономічна проблематика сприяла також формуванню в античній натурфілософії, культурі в цілому першої програми, що конкретизувала міфологічні уявлення про населеність Універсуму, множинність населених світів — «Населений Місяць». У наступні епохи аналогічні програми виникатимуть і стосовно інших небесних тіл Сонячної системи, зокрема й Венери; вони набуватимуть форм паранаукового, антинаукового, квазінаукового, інтуїтивного, езотеричного знання.

Отже, в соціокультурному просторі Стародавнього Світу в цілому небеса, небесні тіла і сама Венера залишалися в першу чергу у сфері міфології; їх міфологічне, міфо-релігійне тлумачення надавало потужний поштовх розвитку художньої культури людства. Але греки починали пов'язувати їх з геометричними будовами і фізичними поясненнями. У цілому антична астрономія при вивченні Венери отримала результати, важливі для подальшого розвитку науки. Так, були встановлені причини, по яких Венера не спостерігається на земному небі протягом усієї ночі; спростовані уявлення про те, що Ранкова і Вечірня зірки — різні небесні тіла; висунута гіпотеза про фази Венери, що набула підтвердження в епоху телескопічної астрономії.

Список літератури

1. Арат. Явления / Арат Солийский / пер. с древнегреч., вступ. ст., коммент. К. А. Богданов. — СПб. : Алетей, 2000. — 252 с. — (Антич. б-ка).
2. Ван-дер-Варден Б. Л. Пробуждающаяся наука. Рождение астрономии Египта, Вавилонии и Греции / Бартел Лендерт Ван-дер-Варден ; пер. с англ. Г. Е. Куртика ; под ред. А.А. Гурштейна. — М. : Наука, 1991. — 380, [1] с., [16] ил.
3. Веселовский, И. Н. Астрономия орфиков / И. Н. Веселовский ; [публ. и послесл. С. В. Житомирского] // Вопр. истории естествознания и техники. — 1982. — № 2. — С. 120–128.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский ; ред. тома и авт. вступит. ст. А. Ф. Лосева, пер. Л. М. Гаспарова. 2-е изд. — М. : Мысль, 1986. — 571 с., 1 л. портр.

5. Дьяконов И. М. Научные представления на древнем Востоке (Шумер, Вавилон, Передняя Азия) / И. М. Дьяконов // Очерки истории естественнонаучных знаний в древности. — М., 1982. — С. 59—119.
6. Даррел Л. Размышления о Венере Морской / Лоуренс Даррел. — М. : «Б.С.Г. — Пресс», 2006. — 303 с. (Сер. Sac de Voage. Лит. путешествия).
7. Крапп Э. К. Легенды и предания о Солнце, Луне, звездах и планетах / Э. К. Крапп ; пер. с англ. К. Савельева. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. — 656 с. : ил.
8. Менар Р. Мифология в древнем и современном искусстве / Рене Менар. — Мн. : Харвест, М. : ООО «Изд-во АСТ», 2000. 800 с., 16 л. ил. (История культуры).
9. Мур П. Планета Венера / Патрик Мур ; пер. с англ. Г. С. Хромова; под ред. М. С. Боброва. — М. : ИЛ, 1961. — 146 с., с ил., 4 л. ил.
10. Мурьянов М. Ф. Названия планеты Венера в зеркале языка / М. Ф. Мурьянов // На рубежах познания Вселенной (Историко-астрономические исследования, XXII). — М., 1990. — С. 136—153.
11. Паннекук А. История астрономии / А. Паннекук ; пер с англ. Н. И. Невской, сверен. с голландск. изд. ; под ред. проф. Б. В. Кукаркина и доц. П. Г. Куликовского. — М. : Наука, 1966. — 592 с., с илл.
12. Платон. Федон, Пир, Федр, Парменид Платон ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; примеч. А. Ф. Лосева и А. А. Тахо-Годи ; пер. с древнегреч. — М. : «Мысль», 1999. — 528 с.
13. Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; авт. вступ ст. и ст. в примеч. А. Ф. Лосев ; примеч. А. А. Тахо-Годи ; — М. : Мысль, 1999. — 656 с.
14. Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве / Гай Плиний Секунд ; пер. с лат., предисл. и примеч. Г. А. Тароняна. — М. : Ладомир, 1994. — 941 с., ил.
15. Птолемей, К. Альмагест, или математическое сочинение в тринадцати книгах / Клавдий Птолемей / пер. с древнегреч. И. Н. Веселовского ; под ред. Г. Е. Куртика. — М. : Наука, 1998. — 672 с.
16. Щедрін, А. Т. Астрологія як соціокультурний феномен: (джерела, еволюція, контексти) / А. Т. Щедрін // Культура України. — 2009. — Вип. 27. — С. 84—94.
17. Щедрін А. Т. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен: (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу) : моногр. / А. Т. Щедрін ; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2007. — 430 с.
18. Щедрін А. Т. Між міфом і логосом: (натуралістичні міфи від архаїчної до ХДАК, класичної Античності) / А. Т. Щедрін // Культура України. — 2008. — Вип. 25. — С. 57—70.

Надійшла до редколегії 01.12.2009 р.